

The Queen of Sheba - שבאמלכת in the Context of the Ethiopiannational Legend ንግሥተሳባ

doc. ThDr. Peter Caban¹

Abstract

The theme of the study is the origin, subject and context of the Ethiopiannational legend *Kebrā Nagas* שבאמלכת in the research of biblical and extrabiblicalresources which mention the queen of Sheba. The study takesintoaccount the context of Jewish provenience related to the history of שבאמלכת from the biblicalviewpoint, particularversions of the legend, history of itsresearch, translationsas well as other important historical facts about this Ethiopianleg end *Kebrā Nagas* from the viewpoint of biblicaltheology and comparativereligionistics. The wholestory of the queen of Sheba in this legendis presented from the view of thisvisitor. Vastspaceisgiven to the paraphrase of the Old Testament episode (chapters 21-32).From a shortstory recorded in the texts of the Old Testament, in Ethiopia there came into existence some kind of nationalstory or evennovel. Particularthreads of the storyline of the mysteriousvisitor from Shebawereextendedaninterpretedasitis in the Midrashforexample. Nowhereelse in the East or in the West the meeting of Solomon and the queen of Shebadescrbed in the Old Testament textsacquiressuch a nation-forming importance than in Ethiopia where historical and politicalcons tellations and religious identity werebased on the biblicalevents from the past.

Keywords: Queen of Sheba, שבאמלכת, Ethiopiantradition, KebrāNagas, history of Christianity in Ethiopia, Ethiopiannationallegend

Kráľovná zo Sáby (hebrejsky שבאמלכת - *Malkat Šēvā*, arabsky سبأملكة, ge'ez ንግሥተሳባ) bola vládkyňou starovekého kráľovstva, spomínaného v Starom zákone, kde sa konkrétne zmienky o nej nachádzajú v Prvej knihe kráľov (1Kr 10,1-13) a v Druhej knihe kroník (2Krn 9, 1-12), ale tiež aj v Novom zákone (Mt 12,42; Lk 11,31) i v Koráne.

¹ PhD., Department of ReligiousStudies, Faculty of Arts and Letters, KU University in Ružomberok, Hrabovská cesta 1, SK 034 01 Ružomberok, Slovakia. Phone: 00421-917708872; E-mail: peter.caban@ku.sk

Okrem uvedených biblických správ však zaujímavé miesto zaujíma táto biblická postava práve v etiópskych národných legendách, inšpirovaných kontextom Biblie. Jednou z nich je dielo, napísané v jazyku ge'ez v 12. – 13. storočí, s názvom *KebrāNagast* (ge'ez: ክብረ ነገሥት). Obyvatelia Etiópie v ňom sábsku kráľovnú nazvali menom *Makeda* (ge'ez: ማከዳ), ale jej meno bolo v rôznych krajinách a aj v rôznych časoch odlišne interpretované (Knauf2012, 19). Kniha s legendou *KebrāNagast* sa údajne našla v chráme Hagia Sofia v Konštantínopole (Tubach2004, 276-277) a patrila ku kráľovskému pokladu, čo iste v priebehu dejín zvyšovalo hodnovernosť jej obsahu.

KebrāNagast (v jazyku ge'ez ክብረ ነገሥት) alebo *Sláva kráľov* (Knauf 2012, 24) je rozprávanie z obdobia 12. – 13. storočia o pôvode šalamúnovskej línie etiópskych cisárov. Text vo svojej zachovanej forme je starý minimálne 800 rokov a mnohí etiópski kresťania považujú toto dielo za historicky inšpirované (Ullendorf 1968, 75). Obsahuje príbeh o tom, ako sa kráľovná so Sáby stretla s kráľom Šalamúnom a ako sa archa zmluvy dostala do Etiópie s kráľovým synom Měnilěkom I. Legenda hovorí aj o obrátení Etiópčanov, ktorí predtým uctievali slnko, mesiac a hviezdy, na vieru v Boha Izraela. *KebrāNagast* nie je pre Etiópčanov len obyčajné literárne dielo, ale je to pokladnica silných etiópskych národných a náboženských tradícií.

Biblická Správa Ako Východiskový Bod Pre Etiópsku Legendu

Východiskovým bodom tejto etiópskej legendy je biblická správa o návšteve kráľovnej zo Sáby שבאמלכת u kráľa Šalamúna v Jeruzaleme podľa Prvej knihy kráľov v perikope 10,1-13, ktorú Deuteronomista našiel vo svojom prameni: *Knihy Šalamúnovho príbehu* (1Kr 11,41). Správa zachytáva opis obdobia Šalamúnovej vlády, datujúcej sa do obdobia rokov cca 965-926 pred Kr. Ako referuje Deuteronomista, sábska kráľovná počula o Šalamúnovom chýre (1Kr 10,1), cestovala do Jeruzalema, aby prišla Šalamúna skúšať hádankami (Fischer 2006, 81). Tým si vtedy bežne ľudia v krajoch severnej Arábie navzájom skúšali ostrovtip. Podľa asýrskej správy v severoarabskej krajine Aribi panovali naozaj ženy. V Šalamúnových časoch bývali ešte Sabejci v severnej Arábii a je možné, že práve v tejto krajine prežila časť života aj táto kráľovná. Kráľovná zo Sáby prišla do Jeruzalema s veľkým sprievodom (porov.

1Kr 10,2). Jej ťavy niesli voňavky, veľké množstvo zlata a drahokamy ako host'ovský dar pre Šalamúna. Boli to výrobky, typické pre jej krajinu. Samotné ťavy uniesli cca 825 funtov zlata, čo bolo obrovské množstvo, že ani flotila vojvodu Hirama z Týru neprinesla zo svojich ciest do Ofíru (Wiessmann 1970, 969-975) toľko drahých kovov ako kráľovná zo Sáby Šalamúnovi do Jeruzalema (1Kr 11n).

Sábska kráľovná už vo svojej vlasti počula mnoho o Šalamúnovej múdrosti a následne chcela túto skutočnosť osobne zažiť, čo dopadlo k jej plnej spokojnosti. Šalamúnova múdrosť prekonala jej očakávania, a to tým, že Šalamún vedel nájsť príliehavé odpovede na všetky jej otázky (1Kr 10,3).

A keď kráľovná uvidela práve novopostavený jeruzalemský chrám - div sveta, či nádherne udržiavaný Šalamúnov kráľovský dvor, rôzne jedlá na jeho stole, šaty a celopaly (1Kr 10,4-5), nevychádzala z údivu, ktorý vyvrcholil v chvále Šalamúnovej múdrosti a jeho umenia vládnuť: „Pravdivá bola reč, ktorú som vo svojej krajine počula o tebe a o tvojej múdrosti. Neverila som rečiam, ktoré som počula, kým som neprišla a nepresvedčila som sa na vlastné oči. Veru mi nepovedali ani polovicu; tvoja múdrosť a tvoj blahobyt prevyšujú chýr, ktorý som počula. Blažení sú tvoji ľudia, blažení tvoji sluhovia, ktorí ustavične stoja pred tebou a počúvajú tvoju múdrosť“ (porov. 1Kr 10,6-8). Zároveň ďakovala Bohu Izraela, že posadil Šalamúna na kráľovský trón: „Nech je zvelebený Pán, tvoj Boh, ktorý má v tebe záľubu a dosadil ťa na trón Izraela! Pretože Pán má Izrael vždy rád, ustanovil ťa za kráľa, aby si vysluhoval právo a spravodlivosť“ (1Kr 10,9). Potom darovala kráľovi stodvadsať hrvien zlata a veľké množstvo voňaviek a drahokamov. Nikdy nedoniesli Šalamúnovi také množstvo voňaviek, aké mu dala kráľovná Sáby (1Kr 10,10). Dary od nej prekonali očakávania Šalamúna. Potom sa tajomná návštevníčka s celým svojím služobníctvom vrátila do svojej ďalekej vlasti, ktorá sa napriek jej vybájenému bohatstvu nedala porovnať so Šalamúnovým Jeruzalemom. Výstup kráľovnej zo Sáby ako *panegyriké* sa tým skončil. Zvest' o Šalamúnovej sláve tak prenikala až do najvzdialenejších končín sveta. Toľko starozákonná správa, ktorá tvorí akoby literárny podklad sujetu skúmanej etiópskej legendy.

Stručný Obsah Etiópskej Legendy

Legenda *KebraNagast* sa delí na 117 kapitol a z hľadiska literárnej vedy predstavuje významné dielo etiópskej národnej tradície. Dokument bol písaný vo forme diskusie tristoosemástich „pravoverných otcov,“ zúčastnených na Nicejskom koncile (325).

Títo otcovia položili otázku: „*V čom spočíva KebraNagast - sláva kráľov?*“ Istý učenc - biskup Gregor - na to odpovedal prednáškou (kapitoly 3-17), ktorá sa končí výrokom, že akoby kópiu tejto slávy, ktorá je odleskom Božej slávy, vytvoril Mojžiš a uchováva sa v podobe archy zmluvy. Za tým arcibiskup Domicius čítal z knihy, ktorú našiel v chráme Hagia Sofia.

Ústrednou pasážou etiópskej legendy je však samotné rozprávanie o kráľovnej zo Sáby, v legende nazývanej Makeda, o kráľovi Šalamúnovi, o Měnilěkovi I. a o tom, ako sa archa zmluvy dostala do Etiópie (kapitoly 19-94).

Charakteristika Kráľovnej Zo Sáby Z Pohľadu Legendy

Kráľovná zo Sáby bola, ako sa ani inak nedá očakávať, „*veľmi pekná*“, „*veľmi bobatá*“ a „*veľmi múdra*.“ Veľké bohatstvo jej krajiny spočívalo v aktívnej obchodnej bilancii. Jej obchodníci podnikali vzdialené obchodné cesty, predávali svoj tovar, a to zvlášť na území dnešného Asuánu pri Níle a v Indii. Keď kráľ Šalamún plánoval výstavbu jeruzalemského chrámu, rozposlal zoznam želaného materiálu na výstavbu obchodníkom na všetky svetové strany. Podľa tejto legendy sa kráľovná Makeda od obchodníka Tamrina dozvedela o múdrosti kráľa Šalamúna, a tak cestovala za ním do Jeruzalema, aby ho navštívila. Týmto spôsobom sa Šalamún mohol dostať do kontaktu s Tāmriňom, ktorý mal titul „kupca kráľovnej z Etiópie“ - Nagādihālaněgěšta ʾĪtyōpyā (Bezold 1909, 111) a bol *archemporos* - Līqanagādēyān tamojšieho kupeckého cechu. Od neho dostal kráľ Šalamún na stavbu chrámu tovar z Ofíru a z Arábie, ktorý je uvedený v Prvej knihe kráľov (porov. Kr 10,11n) ako zlato, ebenové drevo a drahokamy. Kupec sa istý čas zdržiaval na Šalamúnovom dvore a potom sa opäť vrátil k svojej „kráľovnej z juhu,“ kde jej rozprával o tom, čo videl a zažil. Podľa legendy sa z neho stal nadšený obdivovateľ Šalamúna. Hovoril o Šalamúnovej múdrosti, o správnosti jeho rozsudku pri spore dvoch matiek, o vyberaných jedlách na jeho dvore, čím aj samotnú kráľovnú prenikla túžba po takejto ďalekej krajine múdrosti.

Putovanie Kráľovnej do Jeruzalema a Realita v Jeruzaleme

Nato sa, podľa etiópskej legendy, po šesťmesačnej príprave pohla karavána s kráľovnou zo Sáby a s 797 ťavami smerom k Jeruzalemu.

Svoj úmysel zdôvodnila kráľovná chválou na múdrosť, ktorej oddanou slúžkou bola nemenej ako Šalamún (Kunz-Lübcke 2004, 206).

Kto si váži múdrosť - tak sa tvrdí v *KebrāNagast* - musí si vážiť aj mudrca, a kto miluje múdrosť, nemôže byť bez toho, aby nemal v úcte aj mudrca. V Jeruzaleme našla kráľovná zo Sáby všetko tak, ako očakávala. Šalamún, ktorému „*ani reč vtákov nebola cudzia*“, stelesňoval múdrosť vo vysokom stupni.

Sábska kráľovná, podľa etiópskej legendy, začala obdivovať Šalamúna, ktorý bol nielen múdry, ale navyše aj pekný: „*Priala by som si byť jednou z tvojich najmenších slúžok, aby som umývala tvoje nohy a počívala tvoju múdrosť*“ (Bezold 1909, 20).

Šalamún jej odpovedal, že jeho múdrosť je darom od Boha, lebo ho o ňu prosil, avšak jej múdrosť vychádza zo srdca, hoci nepozná Boha Izraela (Tubach 2004, 279). Neskôr jej Šalamún v zmysle textu legendy objasnil, že múdrosť, keď je správne chápaná, obsahuje v sebe bázeň pred Bohom. Po didaktickej pasáži o rozdiel medzi Stvoriteľom a stvorením, medzi Bohom a nebeskými telesami, ktoré stvoril, skladá kráľovná vyznanie Šalamúnovmu Bohu: „*Odteraz sa už nechcem klaňať slnku, ale Stvoriteľovi slnka, Bohu Izraela*.“ (Bezold 1909, 21). V *KebrāNagast* je následne opísané akoby obrátenie kráľovnej zo Sáby k Bohu Izraela. Jej obrátením v podstate uplynula dĺžka jej niekoľkomesačného pobytu v Jeruzaleme. Na konci svojho pobytu sa kráľovná zo Sáby zúčastnila na Šalamúnovej slávnostnej hostine, usporiadanej na jej počesť. Hoci rodom ako žena nemala miesto v patriarchálnom svete izraelského dvora, avšak - podľa legendy - celú hostinu sledovala zo skrytej lôžky, naplnenej rôznymi vôňami a korenými jedlami, ako bolo v tamojšom kraji zvykom. So Šalamúnom ju spojil úzky zväzok.

V noci pred jej odchodom do vlasti, podľa legendy, počala so Šalamúnom syna. Šalamún jej dal pri odchode prsteň, aby tak mohol v budúcnosti spoznať svojho syna. Kráľ Šalamún za ňou veľmi smútil, keďže bol celkovo považovaný za milovníka žien (Tubach 2004, 279). A tak po skončení svojho pobytu putovala kráľovná zo Sáby, podľa legendy, naspäť do Etiópie. Bohato naložená vzácnymi darmi (napr. aj vzduchodňou) sa vracala domov 9 mesiacov a 5 dní, kedy práve v tom čase uzrel jej syn, ktorého údajne počala so Šalamúnom, svetlo sveta (*KebrāNagast* kapitola 32). V kontexte etiópskej tradície dostal tento syn kráľovnej zo Sáby a Šalamúna pomenovanie ʾĪbna ʾĕlhakēm (Bezold 1909, 27a), čo v preklade zmenaná „Syn múdrosti.“ Z tohto bolo neskôr odvodené i jeho meno Měnilěk.

Po odchode kráľovnej zo Sáby z Jeruzalema mal Šalamún sen, v ktorom slnko akoby odchádzalo z Izraela (kapitola 30).

Keď mal Měnilěk 22 rokov, cestoval spolu s kupcom Tāmriňom do Jeruzalema k svojmu múdreému otcovi Šalamúnovi a ukázal mu prsteň.

Tu bol srdečnejšie prijatý, lebo bol podľa *KebrāNagast* prvorođeným zo Šalamúnových troch detí a svojmu otcovi sa i fyzicky veľmi podobal. Šalamúnovo pranie stať sa jeho následníkom Měnilěk odmietol z dôvodu, že jeho matka nemá žiadneho dediča trónu okrem neho, ktorý bol jej jediným synom. Po uplynutí jeho pobytu v Jeruzaleme chcel odísť do svojho kráľovstva do Etiópie. Pred svojim odchodom požiadal Šalamúna o časť z pokrývky archy zmluvy.

Kráľ Šalamún sa rozhodol poslať ho domov v sprievode prvorođených synov starších z jeho kráľovstva. Títo mladí muži sa najprv hnevali, že musia opustiť Jeruzalem. A tak akoby na truc ukradli archu zmluvy z jeruzalemského chrámu (kapitoly 45-48) bez Měnilěkovho a Šalamúnovho vedomia. Cestou domov sa Měnilěk dozvedel, že archa zmluvy putuje s ním a Šalamún zas zistil, že archa už nie je v jeho kráľovstve. Následne potom chcel Šalamún prenasledovať Měnilěka, ale vďaka tajomnej moci archy sa jeho syn i celý sprievod zázračne dostali do Etiópie skôr, než by Šalamún odišiel zo svojho kráľovstva. Archu potom umiestnili v chráme MāryāmSēyōn v Aksume. Azariáša, najstaršieho syna veľkňaza Sadoka, urobila v Aksume kráľovná zo Sáby veľkňazom nového Božieho ľudu. Jej vojvodcovia slávnostne prisahali, že na tróne Aksumu uznajú iba vládcu z Dávidovho rodu. Konverziou k židovskému náboženstvu, prítomnosťou archy zmluvy a vystavanou svätyňou potvrdzovali obyvatelia tohto národa vernosť Jahvemu. Šalamún následne hľadal útechu u svojej manželky, dcéry egyptského faraóna, ktorá ho potom zvedla, aby uctieval modly Egypta (kapitola 64).

Legenda následne pokračuje Domiciovým opisom, či už skôr parafrázovaním starozákonných biblických dejín spásy (kapitoly 66-83). Za tým Domicius opísal Měnilěkov príchod do Axumu, kde sa jeho matka Makeda v jeho prospech vzdala trónu. Měnilěk potom spolu s archou zmluvy viedol niekoľko vojenských ťažení a „*žiadan muž ho neporažil, naopak, on porazil každého, kto na neho zaútočil*.“ (kapitola 94).

Po chváloreči na knihu, ktorú Domicius našiel v konštantínopolskom chráme Hagia Sofia a v ktorej sa hovorí nielen o tom, že Etiópia vlastnila skutočnú archu zmluvy, ale aj o tom, že šalamúnovská dynastia pochádza od prvorođeného Šalamúhovho syna (kapitola 95), predniesol biskup Gregor dlhú reč (kapitoly 95-112). Nasledujúce kapitoly legendy č. 102-115 obsahujú polemiku proti židom, čím chcú pomocou starozákonných alegórií a textov o mesiášskej úlohe Krista dokázať, že etiópske formy bohoslužby sú legitímne a že Etiópia je akoby duchovne nadradená Izraelu (Hubbard 1954, 44).

Etiópska národná legenda *KebraNagast* sa končí záverečnou víziou, že moc Ríma bude zatičená mocou Etiópie. Opisuje, ako si kráľ Kaleb z Axumu podriadi židov, žijúcich v Najrane, a urobí dedičom trónu svojho mladšieho syna GabraMasqala (kapitola 117). Slovanmi želania požehnaní sa text etiópskej národnej legendy *KebraNagast* končí.

Pôvod Legendy

Podľa tiráže, uvedenej vo väčšine existujúcich prekladov, bola pôvodne táto legenda napísaná v koptskom jazyku a následne potom v roku 1225 preložená do arabčiny (Hubbard 1954, 358). Dielo pravdepodobne vytvorila skupina etiópskych duchovných za vlády AbunuAbbaGiyorgisa a napokon ho dokončili v jazyku ge'ez na príkaz vládcu EndertaYa'ibikaIgz'iho. Iné pramene zas uvádzajú, že autorom diela je Nebura'edYeshaq z Axumu v 14. storočí. Niektorí historici tvrdia, že dejinné dôkazy kladú toto dielo až na koniec 16. storočia, kedy moslimské nájazdy a kontakty so širším kresťanským svetom prinútili Etiópsku cirkev, aby potvrdila svoj kresťanský charakter a židovské tradície. Keď však pozorne čítame text tejto etiópskej legendy, môžeme v ňom objaviť jasné stopy po arabčine, čo zrejme súvisí s jej arabskou verziou. Niektorí odborníci pochybujú, či koptská verzia tejto legendy vôbec existuje, lebo dejiny tohto textu siahajú len po arabskú verziu. Na druhej strane početné biblické citácie v texte sa iste nepreložili z tejto hypotetickej arabskej verzie, ale pochádzajú z etiópskeho prekladu Biblie buď priamo alebo z pamäti jej pisateľov. Používanie a interpretácia Biblie v legende *KebraNagast* poukazujú i na vplyv patristických prameňov, akým boli napríklad diela sv. Gregora Nyssenského a i. (Hubbard 1954, 370). Nesporne existuje viacero prameňov, z ktorých kompilátor *KebraNagast* čerpal pri tvorbe tohto diela.

Na prvom mieste patria medzi ne Starý i Nový zákon (hoci viac sa používa Starý zákon). V legende nachádzame i dôkazy staroarabských prameňov či vplyv apokryfných diel (napr. *Henochova kniha*, *Knihy jubileí*...), a tiež sýrskych diel, ako napríklad *Knihy jaskyne pokladov*, *Knihy o Adamovi a Eve* a *Knihy o včele*.

Rané Európske Preklady Legendy

Jedna z prvých zbierok etiópskych dokumentov, v ktorom je zachovaná i táto legenda, sa nachádza v spisoch Francisca Álvaresa, oficiálneho vyslanca, ktorého kráľ Manuel I. Portugalský poslal za Dawitom II.

Etiópskym, keď bol veľvyslancom Dom Rodrigo de Lima. V dokumentoch o tejto misii bolo aj rozprávanie o cisárovi Etiópie a opis zvykov Etiópanov v portugalčine. Toto dielo má názov *The PriesterJohn of the Indies* a bolo vydané v roku 1533. Ďalšie informácie o *KebraNagast* poskytol jezuitský kňaz Manuel de Almeida vo svojom diele *Historia de Etiopia*.

Almeida bol vyslaný ako misionár do Etiópie a mal veľa príležitostí dozvedieť sa o *KebraNagast* z prvej ruky, lebo vynikajúco ovládal domorodý jazyk. Preto jeho rukopis sa považuje za veľmi cenné dielo. Jeho brat Apolinár sa tiež dostal do Etiópie ako misionár, avšak bol spolu so svojimi dvoma spoločníkmi v Tigray ukameňovaný na smrť. V prvej štvrtine 16. storočia páter N. Godinho uverejnil niektoré legendy o kráľovi Šalamúnovi a jeho synovi Měníľkovi, ktoré odvodil z diela *KebraNagast*. Ďalšie informácie o obsahu legendy poskytol Baltazár Téllez (1595–1675), autor diela *Historia General de Etiópia Alta* (Coimbra, 1660).

Začiatky Moderného Bádania

Až koncom 18. storočia škótsky bádateľ James Bruce z Kinnairdu uverejnil rozprávanie o svojich cestách, keď hľadal pramene Nílu. V tejto knihe sa zmienil o tom, že určité informácie o obsahu *KebraNagast* boli už medzi európskymi bádateľmi a teológmi všeobecne známe. Keď James Bruce odchádzal z Gondaru, Ras Mikael Sehul, regent cisára Tekla Havmanota II., mu daroval niekoľko cenných etiópskych rukopisov. Medzi nimi bola aj kópia diela *KebraNagast*. Keď v roku 1813 vyšlo tretie vydanie jeho diela *Cesty na objavenie prameňa Nílu*, bol v ňom aj opis obsahu pôvodného rukopisu legendy.

Tieto dokumenty sa potom dostali do Bodleiovej knižnice na univerzite v Oxforde. Hoci August Dillman pripravil akési zhrnutie obsahu *KebraNagast*, žiadna podstatná časť tohto príbehu v pôvodnom jazyku nebola dostupná, pokiaľ F. Praetorius neuverejnil kapitoly 19–32 s latinským prekladom pod názvom *Fabula de Regina Sabaea apud Aethiopiam*. Uplynulo však 35 rokov, kým v roku 1905 Carl Bezold uverejnil celý text legendy aj s komentárom.

Prvý anglický preklad pripravil E. A. WallisBudge a bol uverejnený v dvoch vydaniach v rokoch 1922 a 1932. V slovenskom a ani v českom jazyku neexistuje kompletne kritické vydanie tohto diela.

Makeda Ako Ústredná Postava Biblicky Inšpirovanej Legendy

„*Kráľovná z jubu*,“ ako sa Šalamúnova návštevníčka označuje aj v dvoch pasážach z Nového zákona (Lk 11,31 : Mt 12,42), dostala v kontexte etiópskej tradície (Jeremias 1988, 135) označenie *Mākēdā* (Bezold 1909, 122). Toto meno sa začína v *KebrāNagast* bezprostredne spomínať až v 26. kapitole a následne v 91. kapitole legendy podal redaktor legendy etymologický výklad tohto mena, ktoré sa dá pochopiť iba cez arabčinu. Redaktor *KebrāNagast* ho vysvetľuje ako „*Nie také*“ („*Akkōkamaz*“), čo zodpovedá arabskému „*Mākada*“ (Bezold 1909, 123).

Podľa uvedeného mena bol tiež pomenovaný hrad *Mākēdā* (dabra*Mākēdā*), „ktorý dali podľa tejto legendy postaviť v „*hlavnom meste etiópskeho kráľovstva a neskôr hlavnom meste kresťanskej Etiópie*“ (Bezold 1909, 110), čím je zjavne myslený Aksum ako centrum starého etiópskeho kráľovstva. Táto pasáž, podľa prekladu Bezolda, obsahuje v rukopise B ešte nasledujúci dodatok, ktorý nedáva nijakú pochybnosť o *Mākēdinomaksumskom* pôvode: „*A dedičným podielom a rodiškom tejto kráľovnej jubu bol Aksum, kde sa narodila.*“ (Tubach 2004, 276-277). Skutočnosť, že „*kráľovná z jubu*“ a jej nasledovníci sídlili v Aksume, vyplýva ešte aj z iných miest tejto legendy, hoci sa v legende mesto Aksum výslovne neuvádza, čo zrejme bolo dané skutočnosťou, že redaktor chcel pravdepodobne vyhovieť politickej situácii v postaksumskej perióde, kedy sa centrum kráľovstva presunulo do etiópskej krajiny.

Podľa *KebrāNagast* sa dejiny izraelského kráľovstva neskončili, ale mali svoje legitímne pokračovanie v kráľovstve „*kráľovnej z jubu*,“ čo podľa legendy už predtým videl Šalamún v jednom zo svojich snov (Heyer 1971, 214-217).

Podľa nej sa v aksumskom kráľovstve akoby začínal formovať „*lepší Izrael*,“ nový vyvolený ľud, ktorý sa neskôr už nedopustil takej chyby, žeby zavrhol a zabil Mesiáša. Aj preto sa v Etiópii začala chápať legenda *KebrāNagast* v zmysle akoby doplnku k starozákonným Knihám kráľov a v ponímaní qua si Tóry pre etiópsky „nový Boží vyvolený ľud,“ do ktorého bolo kresťanstvo integrované v podobe mesiášskych prorocietv, ohlasujúcich Kristov príchod.

V ňom bol Šalamún chápaný ako vzor pravého vládcu, vyvoleného od Boha, ktorému v podstate prislúcha vláda nad svetom (Bezold 1909, 89). Táto požiadavka v etiópskej legende prešla aj na jeho potomkov – na oboch Šalamúnových synov Měnilěka a Adrāmīho.

Otázky Na Podklade Skúmania Diela

Podľa Jürgena Tubacha sa môžu súčasnému odbornému, ale i laickému čitateľovi v súvislosti s biblickým príbehom kráľovnej zo Sáby a etiópskou národnou legendou vynoriť minimálne štyri otázky (Tubach 2004, 281-288):

A: Pochádzala táto kráľovná - שבאמלכת skutočne zo Sáby, ako o tom podáva správu Sväté písmo?

B: Aké faktory viedli k tomu, že sa príbeh o Měnilěkovi a kráľovnej zo Sáby práve v tejto podobe stal etiópskou národnou legendou, ktorá zostala živá doposiaľ?

C: Ako došlo k tomu, že sa z kráľovnej z oblasti Sáby, ktorá leží v južnej Arábii, stala etiópska panovníčka?

D: Ako a kedy sa legenda KebraNagast dostala do Etiópie?

Odkiaľ Pochádzala שבאמלכת?

V asýrskych análoch, pochádzajúcich z rokov 740 až 680 pred Kr., vystupovali viackrát rôzne „kráľovné“ (Filkenstein – Silbermann 2009, 153), ktoré - ako dokumentujú niektoré archeologické dôkazy - plnili i kňazské funkcie (Knauf 1989, 1-9). Tiglat-Pileser (Tukultu-apil-ešarra) III. (745-727 pred Kr.), Sargon (Šarru-kěnu) II. (722-705 pred Kr.) a Sanherib (Sīnnahē-eřba, 705-681 pred Kr.) sa o nich napríklad zmieňujú pri príležitosti svojich vojenských ťažení proti kmeňovému zväzu „kráľovien z Arábie,“ usadenému v severnej Arábii (Tubach 2004, 282). Menovite spomínajú mená kráľovien: *Zabibē, Šamš, Yatī'e a Te'elhunu* (Knauf 1989, 3-6).

Oproti tomu na starých juhoarabských nápisoch nie sú výslovne menované ženy, ktoré by v tých časoch stáli na čele štátu, hoci by to bolo teoreticky možné, pretože juhoarabskému spoločenstvu neboli cudzie matriarchálne črty. V sábskom kráľovstve, ktorého centrom bola Meriba, vládol panovník - kňaz nazývaný *mukarrib*. Prvým takýmto panovníkom, ktorého obdobie vlády sa už dá aj časovo presnejšie určiť, bol Yita' 'amarBayyinbinSumuhu'alī. Panovník Sargon II. podal o ňom krátku správu vo svojich análoch, že v roku 715 pred Kr. prijal daň od „It-'amru zo Sáby“ (Wissmann 1970, 86), ako aj od ostatných kráľov z Arábie (Knauf 1989, 3).

Sargonovmu synovi a následníkovi Sanheribovi poslal mukarrib zo Sáby Karib'ilWatarbinDamar'alī drahokamy a korenie na stavbu chrámu v Assure “ (Wissmann 1970, 85,108).

Do 8. storočia pred Kr. je síce z paleografických dôvodov s istotou datovaných ešte niekoľko iných panovníkov zo Sáby, ale pre 10. storočie pred Kr., čiže pre dobu, kedy žil Šalamún, neexistujú nijaké epigrafické dôkazy. Skutočnosť, že medzi južnou Arábiou a Jeruzalemom museli už predtým existovať užšie kontakty, nám dávajú tušiť Šalamúnove obchodné cesty do Ofíru a do oblasti Hawīla (sábskyHaulān) v Sábě, čo nám archeologicky dokladuje niekoľko juhoarabských nálezov v Palestíne. Z Dávidovho mesta Betlehem, čo bolo geograficky južne od chrámovej hory v Jeruzaleme, pochádzajú tri ostraky s juhoarabskými písmenami, archeologicky spadajúce do 7. storočia pred Kr. Do 9. storočia pred Kr. treba zas datovať hlinenú pečať s juhoarabským nápisom, ktorá sa našla pri vykopávkach v Beteli. Dva krčahy z EsyonGeber, z prístavu pri Akabskom zálive, ktorý založil Šalamún, mali tiež pôvodne nápis v starej juhoarabčine a pochádzajú zo 6. storočia pred Kr. (Tubach 2004, 282).

Isteže sa nedá len z epigrafických materiálov vyvodit' záver, že kráľovná zo Sáby s istotou prišla z južnej Arábie, avšak tieto archeologické dôkazy posúvajú do istej dostupnej blízkosti pravdepodobnosť, že sábska kráľovná mohla cestovať do Jeruzalema pozdĺž známej kadidlovej cesty (Caban 2012, 23).

Aké faktory teda viedli k tomu, že sa príbeh o Měnilěkovi a kráľovnej zo Sáby práve v tejto podobe stal etiópskou národnou legendou, ktorá zostala živá doposiaľ? Skúmaná národná legenda *KebralNagast* nie je obsahovo či literárne jednotným celkom, ale je skôr produktom istého literárneho nárastu a časového zrenia.

Značne viditeľné kresťanské zaodiatie tejto legendy sa dá relatívne ľahko oddeliť bez toho, že by sa tým nejako narušila kontinuita rozprávania. V centre príbehu legendy je príbeh o Makedinom obrátení sa na židovstvo a istá adaptácia starozákonných zvyklostí, ktorá bola sekundárne pokresťančená a časom dokonca nadobudla protižidovskú tendenciu. V mnohých severoarabských mestách či v oázach, ako napr. Yatrib (= Medína), Hyabar, At-Tā'if a i. existovalo už v období pred islamom relatívne silné židovské zastúpenie.

Približne v roku 400 po Kr. v himyarskom kráľovstve monoteistické nápisy vystriedali staré náboženstvo, a tak namiesto starých božstiev sa objavili označenia ako „*Milosrdný*“, „*Milosrdný, ktorý je v nebi*“ alebo „*Pán neba (a zeme)*“, čiže všetko formulácie, ktoré patria svojim zameraním do atmosféry judaizmu. Okolo roku 400 po Kr. prestúpil kráľ 'Abkarib 'As'ad na židovstvo. V roku 525 sa tam skončil židovský vplyv. Yūsufa 'As'araYat'ara, posledného himyarského panovníka židovskej viery, ktorý zosnoval prenasledovanie kresťanov (Ryckmans 1956, 14-30) porazil aksumský panovník Kālēb, niekde uvádzaný aj ako ĚllaAsbēha.

Hoci sa po roku 400 nesmeli na verejnosti osadzovať už nijaké pohanské nápisy, židovstvo smelo získavať stúpencov hlavne v urodzenej vládnucej vrstve. Pre judaizmus to muselo byť priam oslobodzujúce a tvoriace identitu, keď sa čítalo z biblických Kníh kráľov o tom, že jeden z ich urodzených predkov, kráľovná zo Sáby, podnikla cestu do Svätej zeme k Šalamúnovi. Z chváloreči kráľovnej na Boha Izraela v Prvej knihe kráľov sa dalo ľahko usúdiť, že sábska kráľovná uznala starozákonné náboženstvo za pravdivé a zriekla sa uctievania pohanských obrazov a modiel.

Avšak z biblického textu sa dalo prirodzene vyčítať ešte viac. Najmúdrejší z kráľov (= Šalamún) a najmúdrejšia z kráľovien (= kráľovná zo Sáby) boli vlastne ideálnym párom vo Svätom písme.

Čo bolo z historicko-naratívneho konceptu prijateľnejšie pre súdobého autora ako túto dejovú niť trochu ďalej rozvinúť a z biblicky vysneného páru urobiť v legende manželov? Tomuto faktu nahrávala i skutočnosť, že podľa biblického textu boli obaja panovníci vo veci múdrosti jedno srdce a jedna duša. Na základe uvedeného začali v 6. - 7. storočí po Kr. kolovať v arabskom priestore príbehy, ktoré rozvíjali jeden alebo druhý motív.

Mohamed zdôrazňoval v súre 27.20 - 44 iba motív obrátenia (Oudová-Holcátová 2012, 59-64), kedy sábska kráľovná prijala pravé Abrahámové náboženstvo, ktorému bol už kráľ Šalamún dávno oddaný. Židovstvo v južnej Arábii zas išlo späť ku kráľovnej zo Sáby, pretože chcela po židovsky vychovávať svojho syna, ktorého otcom bol Šalamún. Inkulturácia legendy *KebraNagast* v Etiópii sa dá najlepšie vysvetliť konkrétnym prostredím judaizmu, keď prišli židia z južnej Arábie do susednej Etiópie (Knauf 2012, 24).

Zrejme iba jedna židovská skupina - *prozelyti* mohli mať záujem na tom, aby kráľovná zo Sáby prestúpila i so svojím ľudom na židovstvo. V kresťanskom prostredí by sa iste text odvolával na dvanásť apoštolov alebo aspoň na žiakov apoštolov.

Ako a kedy sa legenda *KebrāNagast* dostala do Etiópie a ako došlo k tomu, že sa z kráľovnej z oblasti Sáby, ktorá leží v južnej Arábii, stala etiópska panovníčka? Severná Etiópia bola najneskôr od 6. storočia pred Kr. štátnou kolóniou Sáby. Úzku spätosť s materskou krajinou dokazujú jednak jazyk, potom uctievané božstvá Sáby, nápisy, názvy miest a mená rodín. Už okolo roku 500 pred Kr. sa však táto korunná kolónia osamostatnila. Jej panovník dostal titul „mukarriba z Da‘matu a Sáby.“ A od tohto okamihu už existovali vlastne dve kráľovstvá Sáby, juhoarabské a etiópske (Wissmann 1970, 87), ktoré boli nezriedka zapletené do vojnových sporov.

Kto sa v neskoršom aksumskom kráľovstve cítil spojený s judaizmom, presnejšie odnožou juhoarabského židovstva, myslel pri čítaní Písma o návšteve kráľovnej zo Sáby u Šalamúna najskôr na etiópsku Sábu.

Skutočnosť, že v aksumskom kráľovstve skutočne existovali židovské obce, sa v prvom rade zakladá na lingvistických argumentoch. V jazyku ge'ez jestvuje rad prevzatých slov, ktoré predpokladajú židovské prostredie. Pretože sa stali všeobecným jazykovým úzusom, svedčí to o prostredí, v ktorom sa používali. Keby bolo židovstvo iba malou skupinou, boli by sa tieto prevzaté slová pravdepodobne stratili bez stopy alebo by sa uchovali iba u etiópskych židov, čo však nie je relevantné s týmto prípadom. Okrem toho má Etiópska cirkev vo svojich textoch silné starozákonné zameranie, ktoré je podstatne silnejšie ako v ostatných kresťanských cirkvách Východu (Ullendorff 1956, 216n). Tento jav sa dá najlepšie vysvetliť skutočnosťou prijatia existencie židovských obcí, ktoré si po obrátení na kresťanstvo zachovali mnohé z ich starého náboženstva.

Napríklad k najčastejším slovám v jazyku ge'ez a v starej etiópčine patrí aj niekoľko výrazov, ktoré sa pocitujú ako prvotný etiópsky slovný fond, a boli do tejto reči prijaté ako cudzie slová židovského pôvodu. Na ilustráciu môžeme uviesť niekoľko príkladov slov (Tubach 2004, 285-286):

’ōrīt – Tóra, zákon

haykal – chrám, palác

haymānōt – viera

masīh – pomazaný
 meswāt – almužna
 nabīy – prorok
 salōt – modlitba
 sanbat – sabat
 sī'ōl – podsvetie,
 šeol – peklo
 tā'ōt – modla
 tābōt – archa atď.

Tieto slová pochádzajú z aramejčiny a niektoré dávajú zmysel iba v židovskom kontexte. S prijatím kresťanstva sa stali už archaickými. Do jazyka ge'ez neboli však prevzaté priamo z aramejčiny, ale cez starú juhoarabčinu.

Toto prevzatie sa udialo relatívne zavčasu, a to najneskôr pred 3. storočím po Kr., pretože v otvorenej slabike, napr. uvedených slov, sú ešte zachované krátke neprízvučné samohlásky, ako to dokumentuje aj zbierka starých aramejských textov od Mŕtveho mora (Beyer 1984, 128). Keby boli slová, ako napr. *masīh*, *salōt*, *nabīy*... prevzaté až koncom 3. storočia, museli by znieť v jazyku ge'ez analogicky k sýrskym slovám *mēsīh*, *sēlōt* a *nēbīy*. Klasický arabský *tilmīd* presne zodpovedá vo výslovnosti spoluhlások sýrskemu, resp. židovsko-aramejskému výrazu *talmīdā*, zatiaľ čo etiópsky *talmīd* upustil od mäkčenia dentál. Z toho je možné vyvodit' záver, že arabské slová boli prevzaté relatívne neskoro, no etiópske slová boli s určitosťou už prevzaté skôr.

Tradícia a Rozvoj Legendy

Už v predislamskej južnej Arábii existovali legendárne okrášlené znenia biblického príbehu o kráľovnej zo Sáby. Himyarskí králi sa v 5. a 6. storočí s veľkou pravdepodobnosťou priznávali k židovstvu, resp. boli svojím myslením k nemu blízko.

A keďže panovali iba v krátkom časovom rozpätí, sotva viac než sto rokov, nemohla sa v Etiópii vyvinúť iná silná tradícia porovnateľná s *KebrāNagast*. Neskôr Yūsufovo krvavé prenasledovanie rozbilo vzťahy medzi kresťanstvom a židovstvom, takže aksumský vládca Abrēha už nemal vôľu uchovávať silné židovské tradície.

Legenda *KebrāNagast* sa však v Aksume mohla slobodne vyvíjať. Aj aksumskí vládcovia sa cítili akoby nasledovníkmi či potomkami kráľa Šalamúna, a to už v 7. storočí po Kr. (Altheim – Stiehl 1971, 454). Môžeme tak usudzovať napríklad z aksumskej tradície, kedy už od roku 500 po Kr. dostávali aksumskí kráľovskí potomci čím častejšie starozákonné mená, ako napr.

Kaleb, Joel, Izrael..., ktoré boli netypické pre ich krajinu. K samotnej popularite tejto legendy, ktorá trvá v Etiópii do súčasnosti, prirodzene napomohli i rozličné jej populárne znenia, z ktorých mnohé obsahujú starobyľý charakter typickej literárnej formy, niekedy obohatené fantáziou o prvky bájky. Ako dokladujú literárne varianty, takýto typ rozprávania existoval v Etiópii už od stredoveku. Symbiózou s takýmito ľudovými rozprávami postupne opúšťala legenda o návšteve kráľovnej zo Sáby u Šalamúna fakticky rovinu podávanej naratívnej koncepcie a začala sa udomáčať v širších ľudových vrstvách. Výskum k štúdiu bol realizovaný s podporou medzinárodného výskumného grantu z FF KU č. ZVP-RNV/2012/03 s názvom: „שבאמלכת*v kontexte etiópskej tradície.*“

Zhrnutie

V textoch Starého zákona zohrávali ženy zvyčajne vedľajšiu úlohu. Avšak v umení, v hudbe, v literatúre či vo filme bola častokrát táto skutočnosť obrátená. Umelecké cítenie, mnoho razy presahujúce biblicko-literárne hranice, nám predstavuje významné starozákonné biblické postavy, ako napr. *Eva, Zuzana, Judita...*, ale aj osobitným spôsobom postavu, nezaznamenaného presného mena, označenú v texte desiatej kapitoly Prvej knihy kráľov označením ako „*kráľovná zo Sáby.*“ Biblický príbeh o kráľovnej zo Sáby na Západe i Východe viac uspokojoval zvedavosť čitateľov Svätého písma alebo koránu, avšak v Etiópii nadobudol priam štátonosný význam. To by napríklad vysvetľovalo, prečo kresťanský etiópsky cisársky rod odvodzoval svoj pôvod od nemanželského syna kráľa Šalamúna a kráľovnej zo Sáby Měníleka I. Posledný etiópsky cisár HaileSelassie mal údajne pochádzať z 225.

Generácie potomkov kráľa Šalamúna a kráľovnej zo Sáby. Zatiaľ čo v starozákonnom príbehu je stredobodom pozornosti kráľ Šalamún, v etiópskej legende *KebrāNagast* je koncentrácia pozornosti zameraná na kráľovnú zo Sáby.

Náboženská identita a istá politická samozrejmosť sa v tejto etiópskej legende navzájom úzko spájali až po takmer bezprostrednú súčasnosť. Táto štúdia sa zamerala na priblíženie uvedenej etiópskej národnej legendy o kráľovnej zo Sáby s označením *KebrāNagast*, ktorá sa radí medzi hlavné diela etiópskej národnej literatúry a má v obraze dejín kresťanskej Etiópie trvalé miesto až do dnešných dní.

References

- Bezold, C. (1909). *KebrāNagast; Die Herrlichkeit der Könige; Nach den Handschriften in Berlin, London, Oxford und Paris zumersten Mal im äthiopischen Urtext herausgegeben und mit deutscher Übersetzung versehen*, München: Akademie der Wissenschaften.
- Brooks, M. (1996). *A modern translation of the KebrāNagast; The Glory of kings; The history of the departure of God and His Ark of the Covenant from Jerusalem to Ethiopia, and the establishment, of the religion of the Hebrews and the Solomonic line of kings in that previously pagan country*, New Jersey: Lawrenceville.
- Caban, P. (2012). *Kadidlo a vonné látky v Biblii v liturgii*, Praha: Paulínky.
- Filkenstein, I. and Silbermann, N. (2009). *David und Salomo, Archäologenentschüsseneinen Mythos*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Heyer, F. (1971). *Die Kirche Äthiopiens*, Berlin, de Gruyter.
- Holcátová-Oudová, B. (2014). „Moc královny ze Saby: Proměny obrazu královny ze Saby od Bible až po lidovou pověst 19. století,“ in *Mezinárodní religionistická student ská vědecká konference Kutná Hora 2012: Sborník prací*, Praha: Karolinum.
- Hubbard, A. D. (1954). *The literary sources of the KebrāNagast*, St. Andrews: University of St. Andrews
- Japhet, S. (2003). *2 Chronik*, Freiburg: Herder.
- Knauf, E. A. (2012). „Die geheimnisvolle Königin von Saba,“ in *Welt und Umwelt der Bibel* 17, nr. 4 [66].
- Knauf, E. A. (2012). „Ein Glamour-Paar der Antike?“ in *Welt und Umwelt der Bibel* 17, nr. 4 [66].
- Ryckmans, G. (1946). „Les inscriptions monothéistes de Sabéennes,“ in *Miscellanea historica in honorem Albert De Meyer, Recueil de travaux d'histoire et de philologie*, vol. 22: Louvain: Bruxelles.
- Tubach, J. (2004). „Die Königin von Saba: Die Wanderung einer Legende nach Äthiopien und ihre Rezeption,“ in *Blickegen Osten : Festschrift für Friedrich Heyer zum 95. Geburtstag*, ed. Martin Tamcke, Münster: LIT Verlag.
- Ullendorf, E. (1956). „Hebraic-Jewish Elements in Abyssinian (monophysite) Christianity,“ in *Journal of Semitic Studies*, vol. 1, Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, pp. 216–256.
- Ullendorf, E. (1968). *Ethiopia and the Bible*, Oxford: University Press.
- Wiessmann, H. (1970). „Öphir und hawila,“ in *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, vol. 12, Stuttgart: Metzler.
- Wiessmann, H. (1975). *Über die frühe Geschichte Arabiens und das Entstehen des Sabäerreiches; Die Geschichte von Saba' I*, Sammlung Eduard Glaser XIII/Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften; Philosophisch-historische Klasse 301. Wien: Akademie der Wissenschaften.